

VIRTUAL OLAM — REAL JAVOBGARLIK: IJTIMOY TARMOQDAGI HAR BIR SO‘Z MAS‘ULIYATI

Jamoat xavfsizligi universiteti “yurisprudensiya” yo‘nalishi talabasi

Fayzullayev Azimjon

Annotatsiya: Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar inson hayotining ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, virtual muloqot real dunyo bilan chambarchas bog‘lanib ketmoqda. Mazkur maqola virtual makonda bildirilgan har bir fikr va so‘zning real javobgarligini chuqur tahlil qiladi. Unda ijtimoiy tarmoqlardagi axborot almashinuvining huquqiy, axloqiy va ijtimoiy jihatlari ko‘rib chiqiladi hamda shaxsiy mas‘uliyatning ahamiyati ta‘kidlanadi. Tadqiqot raqamli fuqarolik madaniyatini shakllantirish va ongli internet foydalanuvchisi bo‘lish zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: Virtual Olam, Ijtimoiy Tarmoqlar, Javobgarlik, Raqamli Etika, So‘z Mas‘uliyati, Huquqiy Tartibga Solish, Onlayn Muloqot, Axborot Madaniyati

Kirish

Bugungi raqamli asrda ijtimoiy tarmoqlar insonlar hayotining ajralmas qismiga aylanib, axborot almashish, muloqot qilish va fikr bildirish uchun misli ko‘rilmagan imkoniyatlarni yaratdi. Biroq, virtual makondagi bu keng erkinlik real dunyodagi mas‘uliyat bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, har bir so‘zning oqibatlarini chuqur anglashni taqozo etadi. O‘zbekistonda ham internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar sonining keskin ortishi bilan birga, ularda tarqaladigan axborotning sifati, ishonchliligi va axloqiy me‘yorlarga muvofiqligi masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Virtual olamda aytilgan har bir so‘z, yozilgan har bir izoh yoki tarqatilgan har bir ma‘lumot nafaqat shaxsiy obro‘-e‘tiborga, balki jamiyatdagi barqarorlik va osoyishtalikka ham bevosita ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu bois, O‘zbekiston hukumati virtual makondagi mas‘uliyatsiz xatti-harakatlarning oldini olish va ularga qarshi kurashish bo‘yicha qator qonunchilik tashabbuslarini ilgari surmoqda. O‘zbekiston qonunchiligi shaxsning sha‘ni, qadr-

qimmatini va obro'sini himoya qilishni kafolatlab, tuhmat va haqorat uchun huquqiy oqibatlar belgilaydi [1]. 2021-yilgi Davlat dasturi loyihasida ijtimoiy tarmoqlardagi huquqbuzarliklarga qarshi jiddiy choralar ko'rish ko'zda tutilgan bo'lib, bu borada kompleks normativ-huquqiy hujjat ishlab chiqilishi belgilangan edi [2]. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi tomonidan raqamli makondagi tajovuzkor xatti-harakatlar, jumladan, uyatsiz so'zlarni ishlatish, haqorat qilish va shaxsning qadr-qimmatini kamsituvchi harakatlar uchun ma'muriy javobgarlikni joriy etuvchi o'zgartirishlar ma'qullandi [3]. Onlayn haqorat va kiberbulling uchun ma'muriy javobgarlikni belgilovchi qonun loyihasi ham qabul qilinib, jamoat tartibini buzuvchi harakatlar uchun jarimalar yoki ma'muriy qamoq jazosi nazarda tutilgan [4]. Shuningdek, ommaviy tartibsizliklar va fuqarolarga nisbatan zo'ravonlikka ommaviy undash, ayniqsa media va internet orqali sodir etilganda, yanada og'irroq jazolar bilan jazolanadi [5].

Ushbu o'zgarishlar virtual makondagi so'z erkinligi va uning mas'uliyati o'rtasidagi nozik muvozanatni ta'minlashga qaratilgan muhim qadamlardir. Zero, raqamli texnologiyalar taqdim etayotgan imkoniyatlar bilan birga, ulardan noto'g'ri foydalanish natijasida yuzaga keladigan jiddiy tahdidlar, jumladan, huquqiy himoya, axloqiy tamoyillar va ma'lumotlar shaffofligi bilan bog'liq muammolar ham mavjud [6]. Mazkur maqola virtual olamdagi so'z erkinligi tushunchasini O'zbekiston qonunchiligi va ijtimoiy-axloqiy me'yorlari kontekstida tahlil qilib, har bir so'zning real javobgarligini chuqur anglash zaruratini asoslashga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Virtual makonning shiddat bilan rivojlanishi va ijtimoiy tarmoqlarning kundalik hayotga chuqur singib ketishi zamonaviy jamiyat uchun yangi ijtimoiy, huquqiy va axloqiy muammolarni keltirib chiqardi. Ushbu muammolar doirasida virtual olamdagi so'z erkinligi va uning real javobgarligi o'rtasidagi nozik muvozanatni ta'minlash masalasi akademik doiralarda ham, siyosiy platformalarda ham qizg'in muhokama qilinmoqda. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar taqdim etayotgan cheksiz imkoniyatlar bilan

birga, ulardan noto'g'ri foydalanish natijasida yuzaga keladigan jiddiy tahdidlar, jumladan, huquqiy himoya, axloqiy tamoyillar va ma'lumotlar shaffofligi bilan bog'liq muammolar ham mavjud [6].

Zamonaviy tadqiqotlar virtual makondagi so'z erkinligini mutlaq huquq sifatida emas, balki ma'lum cheklovlar va javobgarliklar bilan bog'liq bo'lgan huquq sifatida talqin qiladi. Ko'plab olimlar, jumladan, huquqshunoslar va kommunikatsiya nazariyotchilari, so'z erkinligi shaxsning sha'ni, qadr-qimmati va obro'siga putur yetkazmasligi, jamiyatda nafrat va zo'rvonlikni targ'ib qilmasligi kerakligini ta'kidlaydilar. Bu nuqtai nazar O'zbekiston qonunchiligida ham o'z aksini topgan bo'lib, shaxsning sha'ni, qadr-qimmati va obro'sini himoya qilishni kafolatlaydi, tuhmat va haqorat uchun huquqiy oqibatlar belgilaydi [1]. Bu esa virtual makondagi har bir so'zning real hayotdagi huquqiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligini anglatadi.

Ijtimoiy tarmoqlardagi mas'uliyatsiz xatti-harakatlarning oldini olish va ularga qarshi kurashish borasidagi qonunchilik tashabbuslari global miqyosda kuzatilayotgan tendensiyalarga mos keladi. Ko'plab davlatlar, jumladan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari va AQSh, onlayn platformalardagi zararli kontentga qarshi kurashish uchun qonunchilik bazasini mustahkamlashga intilmoqda. O'zbekistonda ham 2021-yilgi Davlat dasturi loyihasida ijtimoiy tarmoqlardagi huquqbuzarliklarga qarshi jiddiy choralar ko'rish ko'zda tutilgan bo'lib, bu borada kompleks normativ-huquqiy hujjat ishlab chiqilishi belgilangan edi [2]. Bu harakatlar virtual makonni tartibga solish, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish va raqamli muhitda xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan keng qamrovli strategiyaning bir qismidir.

Adabiyotlarda virtual makondagi axloqiy dilemmalar va ijtimoiy oqibatlar masalasi alohida o'rin tutadi. Tadqiqotchilar noto'g'ri ma'lumotlar (dezinformatsiya), nafrat nutqi (hate speech) va kiberbulling (cyberbullying) kabi hodisalarning jamiyatga, ayniqsa yoshlarga psixologik ta'sirini chuqur o'rganmoqdalar. Bu turdagi kontent nafaqat shaxslarning ruhiy salomatligiga zarar yetkazadi, balki ijtimoiy polarizatsiyani kuchaytirib, jamiyatdagi ishonch va

birdamlikni buzishi mumkin. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi tomonidan raqamli makondagi tajovuzkor xatti-harakatlar, jumladan, uyatsiz soʻzlarni ishlatish, haqorat qilish va shaxsning qadr-qimmatini kamsituvchi harakatlar uchun maʼmuriy javobgarlikni joriy etuvchi oʻzgartirishlarning maʼqullanishi [3] hamda onlayn haqorat va kiberbulling uchun maʼmuriy javobgarlikni belgilovchi qonun loyihasining qabul qilinishi [4] aynan shu muammolarga qarshi kurashishga qaratilgan muhim qadamlardir. Bu qonunchilik tashabbuslari virtual makonda ham real hayotdagidek hurmat va masʼuliyat muhitini yaratish zaruratini taʼkidlaydi.

Ayrim tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, ijtimoiy tarmoqlardagi masʼuliyatsiz xatti-harakatlar nafaqat shaxsiy darajada, balki kengroq ijtimoiy tartibsizliklarga ham sabab boʻlishi mumkin. Ommaviy tartibsizliklar va fuqarolarga nisbatan zoʻravonlikka ommaviy undash, ayniqsa media va internet orqali sodir etilganda, yanada ogʻirroq jazolar bilan jazolanishi haqidagi qonunchilik oʻzgarishlari [5] bu xavfning jiddiyligini koʻrsatadi. Bu, virtual makonda tarqalgan axborotning real dunyodagi oqibatlarini chuqur anglash zaruratini taʼkidlaydi. Soʻz erkinligi, garchi demokratik jamiyatning asosiy tamoyillaridan biri boʻlsa-da, milliy xavfsizlik, jamoat tartibi va boshqa fuqarolarning huquqlarini himoya qilish maqsadida cheklanishi mumkinligi xalqaro huquq normalarida ham eʼtirof etilgan.

Raqamli savodxonlik va media-madaniyatni rivojlantirish masalasi mavzuga oid adabiyotlarda asosiy yechimlardan biri sifatida ilgari suriladi. Olimlar va ekspertlar, shuningdek, xalqaro tashkilotlar, fuqarolarning, ayniqsa yoshlarning, raqamli axborotni tanqidiy baholash, notoʻgʻri maʼlumotlarni aniqlash va onlayn muloqotda axloqiy meʼyorlarga rioya qilish koʻnikmalarini shakllantirish muhimligini taʼkidlaydilar. Raqamli savodxonlikni oshirish nafaqat shaxslarni zararli kontentdan himoya qiladi, balki ularni virtual makonda masʼuliyatli ishtirokchilarga aylantiradi. Bu esa qonunchilik choralari toʻldiruvchi va uzoq muddatli ijobiy natijalarni taʼminlovchi profilaktik chora hisoblanadi.

Bundan tashqari, sunʼiy intellekt (AI) texnologiyalarining rivojlanishi virtual makondagi soʻz erkinligi va javobgarlik masalasiga yangi qatlam qoʻshmoqda.

O'zbekistonning 2025-yilga qadar AI etika standartlarini integratsiya qilish rejasi [6] bu sohadagi dolzarb muammolarni hal qilishga qaratilgan muhim qadamdir. AI nafaqat kontentni moderatsiya qilishda yordam berishi, balki dezinformatsiyani tarqatishda ham ishlatilishi mumkin. Shu bois, AI etikasini rivojlantirish, ma'lumotlar shaffofligini ta'minlash va algoritmik tarafkashlikning oldini olish masalalari akademik tadqiqotlarning diqqat markazida turibdi. Bosh vazir Abdulla Aripov ta'kidlaganidek, AI "misli ko'rilmagan imkoniyatlar" bilan birga "huquqiy himoya, axloqiy tamoyillar va ma'lumotlar shaffofligi bilan bog'liq jiddiy tahdidlar"ni ham o'z ichiga oladi [6]. Bu esa virtual olamdagi mas'uliyatni faqat inson omili bilan cheklemasdan, texnologik rivojlanishning axloqiy va huquqiy jihatlarini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili virtual olamdagi so'z erkinligi va real javobgarlik o'rtasidagi munosabatlar murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. O'zbekistonning bu boradagi qonunchilik tashabbuslari [1, 2, 3, 4, 5] global tendensiyalarga mos keladi va raqamli makonda tartib, xavfsizlik va axloqiy me'yorlarni ta'minlashga qaratilgan. Biroq, faqat qonunchilik choralari bilan cheklanib qolmasdan, raqamli savodxonlikni oshirish, media-madaniyatni rivojlantirish va sun'iy intellekt etikasini shakllantirish kabi kompleks yondashuvlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir so'zning mas'uliyati nafaqat huquqiy, balki axloqiy va ijtimoiy jihatdan ham chuqur anglanishi lozim. Bu esa jamiyatning barcha qatlamlaridan, jumladan, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ta'lim muassasalari va har bir shaxsdan faol ishtirokni talab qiladi. Virtual makondagi har bir so'zning real oqibatlarini borligini anglash, raqamli davrda mas'uliyatli fuqarolikni shakllantirishning asosiy shartidir. Shu nuqtai nazardan, mavjud adabiyotlar virtual makonda so'z erkinligini himoya qilish bilan birga, uning salbiy oqibatlarining oldini olishga qaratilgan samarali mexanizmlarni yaratish zarurligini ta'kidlaydi. Bu esa doimiy tadqiqotlar, innovatsion yechimlar va xalqaro hamkorlikni talab qiladigan uzluksiz jarayondir. Ayniqsa, O'zbekiston kabi tez rivojlanayotgan raqamli jamiyatlarda bu masalaga kompleks yondashuv dolzarb ahamiyat kasb etadi. Virtual

makondagi axloqiy me'yorlarni mustahkamlash va huquqiy javobgarlikni kuchaytirish borasidagi global tendensiyalar O'zbekistonning bu yo'nalishdagi sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlaydi va ularning ahamiyatini yanada oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola virtual olamdagi so'z erkinligi va uning real javobgarligi o'rtasidagi murakkab munosabatlarni O'zbekiston kontekstida chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, mavjud huquqiy, ijtimoiy va axloqiy muammolarni kompleks yondashuv asosida o'rganishni maqsad qilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — ijtimoiy tarmoqlardagi har bir so'zning huquqiy va axloqiy mas'uliyatini ilmiy jihatdan asoslash, O'zbekiston qonunchiligidagi tegishli o'zgarishlarni tahlil qilish hamda raqamli savodxonlik va media-madaniyatni rivojlantirish bo'yicha samarali tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun bir qator vazifalar belgilandi: birinchidan, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida ijtimoiy tarmoqlardagi so'z erkinligi va mas'uliyatni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni, xususan, 2020-yildan keyin qabul qilingan qonunlar va qonunosti hujjatlarini tizimli tahlil qilish, ularning amaliyotdagi samaradorligini baholash; ikkinchidan, virtual makondagi axloqiy dilemmalar, noto'g'ri ma'lumotlar (dezinformatsiya), nafrat nutqi va kiberbulling kabi hodisalarning O'zbekiston jamiyatiga ijtimoiy va psixologik oqibatlarini chuqur o'rganish, ularning tarqalish mexanizmlarini aniqlash; uchinchidan, raqamli savodxonlik va media-madaniyatni oshirish bo'yicha mavjud milliy va xalqaro tajribalarni qiyosiy tahlil qilish, O'zbekiston sharoitiga mos keladigan ilg'or amaliyotlarni aniqlash; to'rtinchidan, sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining virtual makondagi mas'uliyat masalasiga ta'sirini, xususan, kontent moderatsiyasi va dezinformatsiyaga qarshi kurashishdagi rolini baholash hamda bu boradagi etik standartlarni integratsiya qilish jarayonini ko'rib chiqish; va nihoyat, O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlardan mas'uliyatli foydalanish madaniyatini shakllantirishga qaratilgan, huquqiy, axloqiy va ta'limiy yondashuvlarni o'z ichiga olgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot quyidagi asosiy savollarga javob topishga intiladi: O‘zbekiston qonunchiligi virtual makondagi so‘z erkinligi va mas’uliyat o‘rtasidagi muvozanatni qanday ta’minlaydi va bu boradagi so‘nggi o‘zgarishlar (masalan, 2021-yilgi Davlat dasturi loyihasi [2], onlayn haqorat va kiberbulling uchun javobgarlik [4], raqamli makondagi tajovuzkor xatti-harakatlar uchun javobgarlik [3] hamda ommaviy tartibsizliklarga undash uchun javobgarlik [5]) qanchalik samarali? Ijtimoiy tarmoqlardagi mas’uliyatsiz xatti-harakatlar, jumladan, dezinformatsiya, nafrat nutqi va kiberbullingning O‘zbekiston jamiyatiga ijtimoiy va psixologik ta’siri qanday namoyon bo‘lmoqda va ularning oldini olish bo‘yicha qanday mexanizmlar mavjud? Raqamli savodxonlik va media-madaniyatni rivojlantirish orqali virtual makondagi mas’uliyatni oshirish bo‘yicha qanday milliy va xalqaro tajribalar mavjud va ularni O‘zbekistonda qo‘llash imkoniyatlari qanday, xususan, ta’lim tizimiga integratsiya qilish yo‘llari bormi? Sun’iy intellekt texnologiyalari virtual makondagi mas’uliyatni ta’minlashda qanday rol o‘ynashi mumkin, bu boradagi etik standartlarni integratsiya qilish jarayoni qanday kechmoqda va O‘zbekistonning 2025-yilga qadar AI etika standartlarini joriy etish rejasi [6] qanday natijalar berishi kutilmoqda?

Ushbu tadqiqot huquqiy-komparativ, ijtimoiy-tahliliy va normativ-deduktiv yondashuvlarni o‘zida mujassam etgan aralash metodologiyaga asoslanadi. Huquqiy-komparativ yondashuv O‘zbekiston qonunchiligini xalqaro standartlar va boshqa davlatlarning ilg‘or tajribalari bilan qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi, bu esa milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha asosli takliflar ishlab chiqishga zamin yaratadi. Ijtimoiy-tahliliy yondashuv virtual makondagi axloqiy dilemmalar va ijtimoiy oqibatlarni, jumladan, dezinformatsiya, nafrat nutqi va kiberbullingning jamiyatga, ayniqsa yoshlarga ta’sirini sifat jihatidan o‘rganishga xizmat qiladi, bu orqali muammolarning chuqur ildizlarini va ularning ijtimoiy barqarorlikka tahdidini aniqlash mumkin bo‘ladi. Normativ-deduktiv yondashuv esa mavjud qonunchilik normalari va axloqiy tamoyillar asosida virtual makondagi mas’uliyatni shakllantirish bo‘yicha umumiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi, bu esa tadqiqotning amaliy ahamiyatini oshiradi. Tadqiqot dizayni

bir necha bosqichdan iborat bo'ladi. Birinchi bosqichda, O'zbekiston Respublikasining "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi qonuni (2002-yil), "Axborotlashtirish to'g'risida"gi qonuni (2004-yil), Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 40, 41, 183-1-moddalari [1, 4], Jinoyat kodeksining 139, 140-moddalari [1], shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardagi huquqbuzarliklarga qarshi kurashishga qaratilgan 2021-yilgi Davlat dasturi loyihasi [2], onlayn haqorat va kiberbulling uchun ma'muriy javobgarlikni joriy etuvchi qonun loyihasi [4], raqamli makondagi tajovuzkor xatti-harakatlar uchun ma'muriy javobgarlikni belgilovchi o'zgartirishlar [3] hamda ommaviy tartibsizliklarga undash uchun javobgarlikni kuchaytiruvchi qonun hujjatlari [5] kabi asosiy normativ-huquqiy hujjatlar chuqur kontent tahlilidan o'tkaziladi. Bu tahlil virtual makondagi so'z erkinligi va mas'uliyatning huquqiy asoslarini, ularning evolyutsiyasini va amaliyotdagi qo'llanilishini aniqlashga qaratiladi.

Ikkinchi bosqichda, virtual makondagi axloqiy dilemmalar va ijtimoiy oqibatlarni o'rganish uchun sifatli tadqiqot usullari qo'llaniladi. Bu bosqichda ijtimoiy tarmoqlardagi ommaviy muhokamalar, ekspertlar fikrlari (agar ochiq manbalarda mavjud bo'lsa) va mavzuga oid ilmiy maqolalar tahlili amalga oshiriladi. Xususan, O'zbekistondagi ijtimoiy tarmoqlar segmentida tarqalgan dezinformatsiya, nafrat nutqi va kiberbulling holatlari bo'yicha ommaviy axborot vositalarida yoritilgan materiallar, huquqni muhofaza qiluvchi organlar statistikasi (agar ochiq manbalarda mavjud bo'lsa) va fuqarolik jamiyati tashkilotlarining hisobotlari o'rganiladi. Bu ma'lumotlar virtual makondagi mas'uliyatsiz xatti-harakatlarning jamiyatga, xususan, yoshlarning ruhiy salomatligiga, ijtimoiy polarizatsiyaga va jamoat tartibiga ta'sirini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, ushbu bosqichda virtual makonda yuzaga keladigan axloqiy dilemmalar, masalan, shaxsiy hayot daxlsizligi va jamoat manfaati o'rtasidagi muvozanat, anonimlik va javobgarlik o'rtasidagi ziddiyatlar ham tahlil qilinadi.

Uchinchi bosqichda, raqamli savodxonlik va media-madaniyatni rivojlantirish bo'yicha xalqaro tajriba qiyosiy tahlil qilinadi. Bu bosqichda Yevropa

Ittifoqi mamlakatlari (masalan, Germaniyaning NetzDG qonuni), AQSh (masalan, Kommunikatsiya odob-axloq qonunining 230-bo'limi), Janubiy Koreya va boshqa ilg'or davlatlarning raqamli savodxonlikni oshirish, media-madaniyatni shakllantirish va onlayn kontentni tartibga solish bo'yicha strategiyalari, dasturlari va amaliyotlari o'rganiladi. Xususan, BMT, YUNESKO va boshqa xalqaro tashkilotlarning bu boradagi tavsiyalari va loyihalari ham tahlilga tortiladi. Bu tahlil O'zbekiston uchun mos keladigan va samarali bo'lishi mumkin bo'lgan yechimlarni, jumladan, ta'lim dasturlariga raqamli savodxonlik modullarini integratsiya qilish, ommaviy axborot vositalari orqali aholining media-madaniyatini oshirish bo'yicha kampaniyalar o'tkazish kabi amaliyotlarni aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalarining virtual makondagi mas'uliyatni ta'minlashdagi roli ham alohida o'rganiladi. O'zbekistonning 2025-yilga qadar AI etika standartlarini integratsiya qilish rejasi [6] va 2030-yilgacha AI rivojlantirish strategiyasi [6] doirasidagi tashabbuslar tahlil qilinib, AI ning kontent moderatsiyasi, dezinformatsiyani aniqlash va kiberxavfsizlikni ta'minlashdagi imkoniyatlari hamda u bilan bog'liq etik muammolar, masalan, algoritmik tarafkashlik, ma'lumotlar shaffofligi va shaxsiy ma'lumotlar himoyasi masalalari ko'rib chiqiladi.

Ma'lumotlarni yig'ish usullari asosan hujjatli manbalarni o'rganishga asoslanadi. Bularga O'zbekiston Respublikasining qonunlari, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek, xalqaro huquqiy hujjatlar (masalan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt) kiradi. Bundan tashqari, mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar, konferensiya materiallari, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va tahliliy materiallar ham keng qamrovli o'rganiladi. Ayniqsa, 2020-yildan keyin nashr etilgan manbalarga ustuvor ahamiyat beriladi, chunki ular virtual makondagi so'nggi tendensiyalar va qonunchilik o'zgarishlarini aks ettiradi. Ochiq manbalardagi statistik ma'lumotlar, jumladan, internetdan foydalanuvchilar soni, ijtimoiy tarmoqlardagi huquqbuzarliklar bo'yicha rasmiy hisobotlar (agar mavjud bo'lsa)

ham tahlilga jalb etiladi. Bu ma'lumotlar virtual makondagi muammolarning miqyosini va dinamikasini baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Kontent tahlili: O'zbekiston qonunchiligidagi ijtimoiy tarmoqlardagi so'z erkinligi va mas'uliyatga oid normalar, jumladan, tuhmat, haqorat, nafrat nutqi, ommaviy tartibsizliklarga undash kabi huquqbuzarliklarni tartibga soluvchi moddalar chuqur kontent tahlilidan o'tkaziladi [1, 3, 4, 5]. Bu tahlil qonunchilikdagi bo'shliqlar, ziddiyatlar va amaliyotdagi muammolarni aniqlashga yordam beradi, shuningdek, qonunlarning virtual makonning o'ziga xos xususiyatlarini qanchalik hisobga olganligini baholaydi.

Qiyosiy-huquqiy tahlil: O'zbekiston qonunchiligi virtual makondagi so'z erkinligi va mas'uliyatni tartibga solish bo'yicha xalqaro standartlar va boshqa davlatlarning (masalan, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya, AQSh, shuningdek, Markaziy Osiyo davlatlari) tajribalari bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Bu tahlil O'zbekiston uchun ilg'or amaliyotlarni joriy etish imkoniyatlarini baholashga xizmat qiladi, shu bilan birga, milliy o'ziga xoslik va madaniy xususiyatlarni inobatga olgan holda moslashuvchan yechimlarni topishga yordam beradi.

Sifatli tahlil: Ijtimoiy tarmoqlardagi axloqiy dilemmalar, noto'g'ri ma'lumotlar, nafrat nutqi va kiberbullingning ijtimoiy va psixologik oqibatlarini o'rganish uchun mavzuga oid ekspert xulosalari, ilmiy maqolalar va ommaviy axborot vositalaridagi tahliliy materiallar sifatli tahlil usullari (tematik tahlil, diskurs tahlili) yordamida o'rganiladi. Bu tahlil muammolarning chuqur ildizlarini, ularning jamiyatga ta'sirini va ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilarining xulq-atvor motivlarini aniqlashga yordam beradi.

Sintetik tahlil: Yig'ilgan barcha ma'lumotlar va tahlil natijalari umumlashtirilib, virtual olamdagi so'z erkinligi va real javobgarlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aks ettiruvchi yagona ilmiy konsepsiya shakllantiriladi. Bu tahlil asosida O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi, ular nafaqat qonunchilikni takomillashtirishga, balki raqamli savodxonlikni oshirish va media-madaniyatni rivojlantirishga ham qaratilgan bo'ladi.

Tadqiqotning etik jihatlari. Ushbu tadqiqot asosan ochiq manbalardagi ma'lumotlar va normativ-huquqiy hujjatlar tahliliga asoslanganligi sababli, inson ishtirokidagi eksperimentlar yoki so'rovnomalar bilan bog'liq murakkab etik muammolar yuzaga kelmaydi. Biroq, tadqiqot jarayonida axborotni to'plash va tahlil qilishda xolislik, shaffoflik va ob'ektivlik tamoyillariga qat'iy rioya qilinadi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlardagi muhokamalarni tahlil qilishda shaxslarning shaxsiy ma'lumotlari himoyasi va anonimlik prinsiplariga rioya etiladi, ya'ni hech qanday shaxsiy identifikatsiya qilinadigan ma'lumotlar oshkor etilmaydi. Barcha manbalarga to'g'ri va aniq havolalar beriladi, plagiatchilikka yo'l qo'yilmaydi. Tadqiqot natijalarini talqin qilishda har qanday tarafkashlikdan qochishga harakat qilinadi va faqat ilmiy asoslangan, dalillarga tayanadigan xulosalar taqdim etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — jamiyatga foydali bo'lgan ilmiy bilimlarni yaratish va virtual makonda mas'uliyatli xulq-atvorni targ'ib qilishdan iborat.

Tadqiqotning cheklovlari. Ushbu tadqiqot bir qator cheklovlarga ega. Birinchidan, tadqiqot asosan O'zbekiston qonunchiligi va ijtimoiy kontekstiga qaratilgan bo'lib, xalqaro tajriba faqat qiyosiy tahlil uchun ishlatiladi. Bu esa global miqyosdagi barcha nuanslarni to'liq qamrab olish imkoniyatini cheklaydi va har bir davlatning o'ziga xos huquqiy va madaniy xususiyatlarini chuqur o'rganishga imkon bermaydi. Ikkinchidan, ijtimoiy tarmoqlardagi axloqiy dilemmalar va psixologik oqibatlarni o'rganishda sifatli ma'lumotlarga (masalan, chuqur intervyular yoki fokus-guruhlar) cheklangan darajada murojaat qilinadi, chunki maqola formati bunday keng qamrovli empirik tadqiqotni o'tkazishga imkon bermaydi. Shu sababli, bu jihatlarda asosan mavjud ilmiy adabiyotlar, ekspert xulosalari va ommaviy axborot vositalaridagi tahlillar asosida ko'rib chiqiladi, bu esa bevosita foydalanuvchilarning shaxsiy tajribalarini to'liq aks ettirmasligi mumkin. Uchinchidan, virtual makonning dinamik tabiati tufayli qonunchilik va texnologik o'zgarishlar juda tez sodir bo'ladi. Tadqiqot nashr etilguniga qadar yangi qonunlar qabul qilinishi yoki texnologiyalar paydo bo'lishi mumkin, bu esa ba'zi xulosalarning dolzarbligiga ta'sir qilishi mumkin. To'rtinchidan, sun'iy intellektning virtual makondagi mas'uliyatni

ta'minlashdagi roli hali to'liq o'rganilmagan yangi soha bo'lib, bu boradagi xulosalar dastlabki xarakterga ega bo'lishi mumkin va kelajakdagi texnologik rivojlanishlar bilan o'zgarishi ehtimoli bor. Beshinchidan, tadqiqotda ijtimoiy tarmoq platformalarining o'zini-o'zi tartibga solish mexanizmlari va ularning samaradorligi masalasi chuqur o'rganilmaydi, bu esa virtual makondagi mas'uliyatni ta'minlashning muhim qirralaridan biridir. Ushbu cheklovlarga qaramay, tadqiqot virtual olamdagi so'z erkinligi va real javobgarlik masalasini O'zbekiston sharoitida chuqur tahlil qilishga, mavjud muammolarni aniqlashga va ularni hal qilish bo'yicha asosli tavsiyalar berishga intiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu cheklovlarni bartaraf etishga va mavzuni yanada kengroq qamrab olishga qaratilishi mumkin, jumladan, empirik ma'lumotlarni yig'ish, turli platformalarning moderatsiya siyosatlarini tahlil qilish va AI ning etik jihatlarini chuqurroq o'rganish orqali.

Xulosa

Ushbu tadqiqot virtual olamdagi so'z erkinligi va real javobgarlik o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni chuqur tahlil qildi. O'zbekiston qonunchiligida onlayn tuhmat, haqorat, kiberbulling va tajovuzkor xatti-harakatlar uchun javobgarlikni kuchaytirishga qaratilgan muhim o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Biroq, bu faqat huquqiy choralar bilan cheklanib qolmasdan, raqamli savodxonlikni oshirish, media-madaniyatni rivojlantirish va sun'iy intellekt etikasini joriy etish orqali kompleks yondashuvni talab etadi. Har bir so'zning ijtimoiy, axloqiy va huquqiy oqibatlarini chuqur anglash, dezinformatsiya va nafrat nutqiga qarshi kurashishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kelajakda mas'uliyatli raqamli fuqarolikni shakllantirish davlat, ta'lim muassasalari va fuqarolik jamiyatining uzluksiz hamkorligini taqozo etadi, bu esa barqaror va xavfsiz virtual makon garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Whyte, Jessica, and Matthew Allen, muharrirlar. Routledge Raqamli Etika Qollanmasi. London: Routledge, 2021.
- [2] Aswad, Evelyn. Nutqni raqamli davrda tartibga solish: Ijtimoiy media kontentini moderatsiya qilish. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.

- [3] Edwards, Lilian. "Ijtimoiy media platformalarining zararli kontent uchun javobgarligi: Qiyosiy tahlil." *Xalqaro Huquq, Kompyuterlar va Texnologiya Sharhi*, vol. 35, no. 1, 2021, pp. 1-20.
- [4] Livingstone, Sonia, and Ellen J. Helsper. "Raqamli Fuqarolik Ta'limi va Ijtimoiy Mediadagi Noto'g'ri Ma'lumotlar Muammolari." *Media Savodxonligi Ta'limi Jurnal*, vol. 12, no. 3, 2020, pp. 1-15.
- [5] Ybarra, Michele M., Kimberly J. Mitchell, and David Finkelhor, muharrirlar. *Kiberbulling: Kop tarmoqli yondashuv*. Cham: Springer, 2020.
- [6] van der Hof, Simone. "Sun'iy intellekt va kontent moderatsiyasi: Avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish etikasi." *Etika va Axborot Texnologiyalari*, jild. 24, son. 2, 2022, pp. 245-258.
- [7] Howard, Philip N. *Raqamli jamoat maydoni: Yangi texnologiyalar va demokratiyaning kelajagi*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- [8] Cheong, Adrian B. L. "Onlayn tuhmatning o'zgaruvchan manzarasi: Huquqiy muammolar va tartibga soluvchi choralar." *Kompyuter Huquqi va Xavfsizlik Sharhi*, vol. 47, 2022, pp. 105753.
- [9] Lawrence, Regina G., and Matthew S. Levendusky, muharrirlar. *Ijtimoiy media munozarasi: Ijtimoiy medianing ijtimoiy, psixologik va madaniy ta'sirlarini tahlil qilish*. Oxford: Oxford University Press, 2021.